

STUDII ȘI ARTICOLE

ISTORIA ROMÂNIEI ȘI ISTORIE UNIVERSALĂ

DOVEZI ALE CONTINUITĂȚII POPULAȚIEI AUTOHTONE ÎN FOSTA PROVINCIE DACIA ÎN SECOLELE IV—V e.n.

LIGIA BĂRZU

Approape nu este moment care să fie atît de controversat cum este acela al nașterii poporului român. Lucări și studii de o amploare mai mică sau mai mare dezbate o serie de probleme fundamentale cum sînt continuitatea dacică, intensitatea procesului de romanizare, continuitatea romană și daco-romană, aria de formare a poporului român, momentul constituirii lui ca un etnos de sine stătător cu caracteristici proprii deosebite de restul lumii romanice, expresia arheologică a acestei realități istorice.

Nici una din aceste probleme nu poate fi rezolvată pornind de la utilizarea exclusivă a izvoarelor scrise. Puține la număr¹, confuze și subiective, în cea mai mare parte tîrzii în raport cu evenimentele pe care le relatează, ne transmit bunăoară două versiuni cu privire la momentul părăsirii Daciei (odată sub Gallienus și a doua oară sub Aurelian)² și două variante privind natura actului lui Aurelian (evacuare totală sau evacuarea numai a trupelor și administrației centrale). În articolul citat, Vladimir Iliescu, întemeindu-se pe analiza internă de text, caută să demonstreze că între cele două tradiții privind modalitățile de evacuare a Daciei (Eutropius și copiii săi și Jordanes), știrile transmise de Jordanes „reprezintă tradiția cea „bună“ sau „corectă“³. Este incontestabil că știrile lui Jordanes sînt în concordanță cu logica istorică, după cum informațiile din Eutropius reprezintă „tradiția «greșită» sau cel puțin tendențioasă“.⁴

Numai că o analiză de text, oricît de aprofundată ar fi ea, nu poate fi socotită suficientă, mai ales cînd este vorba de un autor atît de tîrziu și în a cărui operă întîlnim pe lîngă știri exacte sau plauzibile și un număr foarte mare de erori. De aceea, socotim că recurgerea la totalitatea izvoarelor care ne stau la îndemînă și, în primul rînd, la cele arheologice reprezintă o *condiție obligatorie* pentru toți aceia care se apleacă asupra acestei vremi. De altfel, aportul arheologiei românești la rezolvarea problematicii enunțate este deosebit de important prin bagajul mare de fapte pus la dispoziția cercetătorilor, fapte pe temeiul cărora s-a putut deja proceda la o verificare a tradiției scrise și la completarea ei.

Aceasta nu înseamnă că arheologia nu mai are pași însemnați de făcut. Cînd facem această afirmație, nu ne gîndim numai la cercetările privind perioada de după 271—275 dar și la cele relative la perioada romană și la contactele

¹ Vl. Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, S.C.I.V., 3, 1971, p. 425—442.

² Eutropius, *Breviarum ab Urbe Condita*, IX, 8, 2; IX, 13, 4; IX, 15, 1, *Fontes II*, p. 39; Jordanes, *Romana*, 217, *Fontes II*, p. 407.

³ Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 430.

⁴ *I d e m*, p. 441.

dintre romani și daci în interiorul provinciei și în afara ei. Este adevărat că în ultimii ani s-a adunat o cantitate apreciabilă de informații privind aceste perioade și aceste aspecte, dar prea puține sînt monumentele cercetate în întregime. În afară de cimitirele de la Soporul de Cîmpie și Obreja, noi nu putem cita altceva. Nu s-a cercetat încă în întregime nici o așezare rurală din Dacia, nici un oraș, castru sau villă. Pe de altă parte, publicarea rezultatelor cercetărilor, atîtea cîte sînt, nu s-a putut face totdeauna complet și nici după cele mai riguroase norme științifice. Or, în condițiile în care arheologia este chemată să umple un asemenea gol, o atare situație nu poate să fie decît păgubitoare nu numai pentru interesul științei istorice în general, dar mai ales pentru interesul nostru național.

Înainte de a vedea care sînt datele arheologice de care dispunem în momentul de față pentru perioada postaureliană în Transilvania, socotim necesară formularea cîtorva idei privind statutul juridic al provinciei Dacia în momentul abandonării ei de către autoritățile imperiale.

Multă vreme a fost încetățenită în istoriografia problemei formula stereotipă că presiunea neamurilor migratoare la Dunăre l-a obligat pe Aurelian să părăsească Dacia și că *imediat* (la 271 sau 275) provincia a fost invadată și luată în stăpînire de către vizigoți. Această viziune mai apare, din nefericire, și în lucrări mai noi care sub raportul informației au rămas la nivelul secolului al XIX-lea sau la începutul secolului XX.⁵ Viziunea aceasta a fost determinată de informația furnizată de izvoarele literare relative la eveniment și de faptul că primul cimitir de proporții aparținînd unei populații de neam germanic a fost descoperit în Transilvania (Sîntana de Mureș). O analiză mai strînsă a izvoarelor literare și mai ales cercetările arheologice întreprinse după cel de al doilea război mondial au dus la lichidarea definitivă a acestei erezii. Fără îndoială, este imposibil să se afirme că în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. o asemenea presiune nu exista *la toate* granițele imperiului. Numai că la Dunărea de Jos o asemenea presiune nu era la 275, imediată, ci doar latentă. Vrem să spunem prin aceasta că Aurelian nu a fost *silit* să părăsească *în grabă* Dacia, în fața atacurilor unor „barbari“ care s-au instalat *atunci* în fosta provincie. Măsura lui Aurelian făcea parte dintr-un plan mai vast de asigurare a granițelor imperiului, iar evacuarea legiunilor și a administrației centrale trebuie să se fi făcut în ordine, cu menținerea efectivă a cetăților de pe malul stîng al Dunării și al controlului unei părți însemnate din teritoriul fostei provincii Dacia inferior. Noi presupunem că restul teritoriului Daciei nu și-a pierdut statutul juridic, imperiul menținîndu-și în continuare autoritatea nominală asupra lui și luînd măsuri speciale de protecție. Altfel, nu ne putem explica faptul că nici *un grup migrator* nu se așează în Dacia *multă vreme* după evacuarea ei, că vizigoții, atunci cînd ajung în regiunile noastre (probabil în jurul anilor 300), *nu au acces* în provincie, ci sînt *instalați*, foarte probabil, în calitate de *federali externi* la est de limesul transalutan. Faptul că ei nu vor depăși această limită decît cu titlu excepțional precum și campaniile lui Valens purtate sub pretextul încălcării tratatelor încheiate constituie dovezile raporturilor reale existente între imperiu și „barbarii“ instalați la nord de Dunăre. Evident că rămîne în discuție problema grupului germanic de pe versantul apusean al Carpaților răsăriteni

⁵ A. E. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966.

și de la Palatca. Numai că monumentele ce le aparțin sînt tîrzii (nu pot fi datate înainte de mijlocul secolului al IV-lea), iar asupra atribuirii lor etnice se poartă încă discuții.⁶

În fața evidenței arheologice, istoriografia românească a trebuit așadar să renunțe la o formulă stereotipă. Acum însă se vorbește din ce în ce mai mult de pătrunderea în provincia romană a dacilor liberi din vest și a carpilor. Fără îndoială că o presiune dacică la granițele imperiului exista și că cei care au putut profita în primul moment de carența de autoritate au fost dacii liberi. O documentare arheologică mai bogată și convingătoare nu există încă. Ceea ce se poate afirma în mod sigur este faptul că dacii liberi din vest pătrund în Dacia. Descoperirea unei așezări la Cipău-Gîrle⁷ datată sigur pînă în a doua jumătate a secolului al IV-lea confirmă această idee. Este adevărat că este greu să se construiască o teză întregă pe o singură descoperire, dar cea de la Cipău-Gîrle este semnificativă, iar absența altora trebuie pusă mai de grabă pe seama lipsei de cercetări sistematice. Problema prezenței carpilor nu poate fi pusă în aceiași termeni. Noi nu cunoaștem pînă acum, din fosta provincie Dacia, nici o descoperire datînd de la sfîrșitul secolului III și de la începutul secolului al IV-lea, care să poată fi atribuită neîndoielnic carpilor. O piesă izolată, ruptă de orice context arheologic, nu constituie un argument demn de a fi luat în considerație. Aici s-ar putea opera, eventual, cu unele din mormintele de la Saporul de Cîmpie (acelea în care au fost găsite podoabe de tip carpic), dar în acest caz ar trebui să avem siguranța că ele aparțin unor carpi pătrunși în provincie scurt timp după 275 și nu unor carpi transplantați cu forța la mijlocul secolului al III-lea e.n. Nu trebuie să uităm, însă, că atribuirea etnică a mormintelor la care ne refeream mai sus constituie încă obiectul unei controverse.

Dacă pentru documentarea prezenței dacilor liberi în fosta provincie cercetarea arheologică este încă deficitară sau incompletă, există, în schimb, suficiente dovezi pentru a demonstra rămînerea în Dacia a unor grupuri însemnate de populație romanizată și este foarte important că nu este vorba numai de daci, ci și de coloniști. Aceste două nuclee au asigurat în primul rînd continuitatea procesului de romanizare și după 271—275 e.n.

Dintre aceste descoperiri cea mai importantă rămîne cimitirul nr. 1 de la Bratei care prin ritul și ritualul de înmormîntare și prin inventarul funerar atestă existența unei mari comunități romane în centrul Transilvaniei. Data tîrzie a acestui monument este de natură să-i sporească semnificația.

Numărul total de morminte cercetate este de 353; sînt dispuse în șiruri, cel puțin la început, dar numeroasele cazuri de întretăieri îngăduie presupunerea că principiului inițial i s-a adăugat preferința membrilor aceleiași familii de a se îngropa în aceeași parte a cimitirului.

Ritul practicat în exclusivitate este incinerarea. Gropile au forme, dimensiuni și orientări diferite. Cea mai mare parte a gropilor (270) sînt arse ritual și au formă ovală sau rectangulară (267).

Majoritatea mormintelor sînt orientate NS (243) și numai un mic pro-

⁶ K. Horedt, *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sintana de Mureș-Cerniașov*, SCIV, 4, 1967, p. 577 și urm.

⁷ SCIV, 3—4, 1955, p. 658—660; p. 669; p. 671; N. Vlăssă, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii în secolul al IV-lea*, SCIV, 3, 1965, p. 500 și urm.; K. Horedt, *op. cit.*, p. 581; p. 583—586; p. 587.

cent (85) sînt orientate EV. Se pare că trebuie să atribuim o anumită semnificație frecvenței orientării NS a gropilor. Faptul că în cimitirele illyrice de epocă romană, în care se întîlnește practica arderii rituale a gropilor, predomină orientarea EV poate servi drept indiciu, alături de alte elemente, pentru o mai exactă atribuire etnică a mormintelor de la Bratei.

Depunerea resturilor de la incinerare în groapă urmează, de asemenea, o altă ordine decît aceea din cimitirele mai sus menționate. În general vorbind, ne găsim în prezența unor morminte de tip *Brandgrubengräber*, respectiv a unor morminte în care resturile rezultînd de la incinerare sînt risipite în toată groapa.

Caracteristicile principale ale modului de depunere a resturilor funerare și a ofrandelor în cimitirul 1 de la Bratei sînt : numărul extrem de redus al oaselor umane calcinate care sînt amestecate cu cenușa și cărbunele rezultînd din arderea rugului, prezența unui foarte mare număr de animale sacrificate ale căror oase sînt în parte azvîrlite și ele la împlinire în groapă, absența inventarului funerar în groapă și depunerea lui în gura gropii sau deasupra gropii, prezența pietrelor arse azvîrlite (în mod obișnuit) sau așezate (foarte rar) pe fundul gropii, așezarea (relativ frecventă) a unor omoplați de vită mare pe fundul gropii (totdeauna deasupra pietrelor azvîrlite sau așezate pe fund) sau în gura gropii, extrem de rara depunere a unor vase sparte ritual în groapă sau deasupra ei, placarea unor gropi cu pietre (mai frecvent în cazul mormintelor cu groapa nearsă ritual). Stabilirea originii ritului și în parte a ritualului de înmormîntare nu constituie o sarcină prea dificilă întrucît există un număr mare de cimitire care cuprind un procent ridicat de morminte cu groapa arsă ritual pe teritoriul provinciei Dacia (Alba Iulia⁸, Cinciș⁹, Morești¹⁰, Porolissum¹¹, Sebeș¹², Zlatna¹³, Romula¹⁴) și în provinciile limitrofe (Pannonia¹⁵ și Illyricum)¹⁶ toate datînd din perioada dominației romane, în principal din secolul II—III e.n. Această situație ne obligă în mod automat și logic să acceptăm ideea că introducerea arderii rituale a gropilor este strîns legată de procesul de colonizare, proces în care provinciile învecinate apusene (Illyricum, Pannonia și Noricum) par să fi jucat un rol important.

În cazul cimitirului de la Bratei, dat fiind vremea tîrzie la care se plasează folosirea lui, se pune problema dacă mai putem vorbi de coloniști sau ne aflăm în prezența unor daci romanizați. În judecarea situației de aici trebuie avute în vedere nu numai asemănările de caracter general, ci și detaliile semnificative ca și studierea atentă a inventarului funerar.

⁸ D. Protase, *Problema continuității în Dacia*, 1966, p. 18—19.

⁹ O. Floca, *Villa rustica și necropola de la Cinciș*, AMN, II, 1965.

¹⁰ K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, SCIV, 1—R, 1953, p. 280—283 ; SCIV 1—2, 1954, p. 208—209.

¹¹ M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, *Șantierul arheologic Porolissum*, Materiale, VII, 1958, p. 380—384.

¹² D. Protase, *op. cit.*, p. 48.

¹³ O. Floca, *Sisteme de înmormîntare în Dacia Romană*, „Sargetia“, II, 1941, p. 91—97.

¹⁴ M. Babeș, *Zu den Bestattungsarten im nördlichen Flachgräberfeld von Romula*, „Dacia“, NS, XIV, p. 180—182.

¹⁵ A. Mocsy, *Karraromai Sirok Szombathelyről*, AE, 81, 1954, p. 190—191.

¹⁶ M. Garasanin, *Razmatranja o necropolama tipa Mala Kopasnica Sase*, Godisnjak, VI, 4, Sarajevo, 1968, p. 27—34.

Așa cum am afirmat deja, este fără îndoială că ne găsim în prezența unui ritual a cărui origine este străină de lumea dacică — ritualul arderii gropilor. Problema este dacă ritualul a fost adoptat și de daci și a ritmului în care s-a realizat acest proces. Adoptarea de către o parte din daci a acestui ritual, evident de acele grupuri care s-au arătat mai puțin tradiționaliste, mai deschise la influența romană, care au renunțat deci, într-un timp relativ scurt, la unele forme proprii ale culturii spirituale, poate să fie admisă în ciuda faptului că pentru epoca romană nu dispunem deocamdată decât de o singură dovadă sigură — cimitirul de la Cinciș, iar din perioada post aureliană cimitirul 1 de la Bratei.

În acest ultim caz, afirmația o facem pornind tocmai de la unele detalii de ritual. Amănunțele de ritual de care sîntem obligați să ținem seama se referă, în primul rînd, la natura inventarului funerar și la modul depunerii lui în groapă. În toate cimitirele cu gropi arse ritual se întîlnește un inventar funerar bogat constînd în principal în vase întregi (ulcioare, căni, opațe etc.), la care se adaugă piese de port sau de podoabă, monede etc. Aceste ofrande sînt așezate, *fără excepție*, în groapă, fie în mijlocul ei direct pe fund, fie deasupra unui strat de oase calcinate, cenușă și cărbune. Or, în cimitirul nr. 1 de la Bratei nu se practică sistemul depunerii în groapă a unor vase întregi sau sparte ritual și nici a altor piese de inventar sau ofrande, cu excepția oaselor de animale. În mod obișnuit, totalitatea inventarului este masat în gura gropii sau deasupra ei. Excepțiile, extrem de rare, se constată la alte tipuri de gropi decât cele arse.

Analogii pentru această practică nu cunoaștem decât din lumea dacică dinaintea cuceririi romane unde în cimitire, cum sînt acelea de tip Porolissum, s-au întîlnit deasupra mormintelor grămezi de cioburi amestecate cu pietre, oase de animale nearse, chirpic și piese de inventar.

Un alt amănunt de ritual este sacrificarea unui număr mare de animale (de ex. sînt morminte în care au fost întîlnite oase aparținînd unui număr de opt vite mari). Sacrificarea și depunerea de ofrande de carne în groapă nu sînt caracteristice pentru coloniștii illyri din Dacia și nici la ei acasă. Și din acest punct de vedere trebuie să recurgem din nou la situațiile cunoscute din lumea dacică, respectiv la aceleași descoperiri care sînt încadrate în grupul Salca-Porolissum. Pentru perioada ocupației romane singurul monument la care ne putem referi, fără ca situația să fie totuși absolut identică cu Porolissum sau Bratei, este cimitirul de la Cinciș. Trebuie să adăugăm că prezența vetrelor între sau deasupra unor morminte, la Bratei ca și la Porolissum, se leagă fără îndoială de practica banchetelor funebre.

În al treilea rînd, este vorba de descoperirea la Bratei a unui număr impresionant de fragmente ceramice de factură dacică cu forme, tehnici și decor caracteristice (butonii, linia simplă, în val, banda de linii în val, triunghiurile excizate, brîul alveolar sau crestat). Ca forme, notăm între altele, prezența, în două morminte cu groapă arsă (h 9 și 87) a căștii, descoperirea unor fragmente de vase-borcan care prin tehnică și motivele decorative își găsesc analogii la Cipău-Gîrle și Arad-Ceala¹⁷ (triunghiurile excizate sau impresiunile oblice cu dinții pieptenului asociate cu banda de linii în val), prezența în mare

¹⁷ I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, „Apulum“, VII, 1, 1968, p. 241 și urm., fig. 3, 1, 3, 14.

cantitate a vasului mare de provizii din care nu lipsesc speci­menele decorate cu brîu alveolar simplu sau cu brîul alveolar dispus între două benzi orizontale de striuri paralele.

În sfîrșit, socotim tot drept o caracteristică aparte prezența calului printre animalele sacrificate. Se pare că acest animal a jucat un rol important în credințele dacilor. Afirmația o facem pornind de la cîteva descoperiri de schelete întregi sau părți din scheletul unor cai (capete așezate deasupra oaselor de la picioare), făcute în cuprinsul unor așezări sau cimitire¹⁸ care datează în principal din secolul II î.e.n., dar a căror durată ar putea fi eventual prelungită și în sec. I î.e.n. Evident, aici am avea nevoie de cîteva verigi care să lege descoperiri situate la o distanță așa de mare în timp. În orice caz, oasele de cal din morminte nu au nimic de-a face cu lumea provincial-romană.

Deosebirea față de complexe­le culturale „barbare“ contemporane și caracterul roman tîrziu al cimitirului sînt demonstrate, în primul rînd, de ritul și ritualul de înmormîntare și, în al doilea rînd, de caracterul general al culturii materiale cu care el ni se înfățișează.

Despre originea provincial-romană a ritului și, în parte, a ritualului de înmormîntare am discutat deja.

În ceea ce privește conținutul culturii materiale, în general vorbind, ne aflăm în prezența unor aspecte sau forme provincial-romane sau de tradiție provincial-romană (ceramica, uneltele agricole sau meșteșugărești, fibulele, obiectele de sticlă). Data tîrzie și condițiile istorice explică însă o oarecare tendință de „barbarizare“ care se manifestă în unele aspecte. Este vorba de ceramică, în special de specia lucrată cu mîna din pastă cenușie sgrunțuroasă.

În seria produselor locale de tradiție provincial-romană se înscrie, în primul rînd, ceramica (ocupă de altfel și cea mai mare pondere în ansamblul inventarului funerar), reprezentată în principal prin vase lucrate la roată din pastă cenușie sgrunțuroasă (vasul-borcan decorat cu caneluri, striuri, mai rar cu bandă de linii în val sau linia simplă în val, vasul mare de provizii din care nu lipsesc exemplarele decorate cu brîul alveolar sau crestă), amforele, amforetele, cănille, ulcioarele, într-o proporție mai mică prin vase lucrate la roată din pastă cenușie fină (vasul-borcan, vasul mare de provizii, unele forme de străchini, căni, ulcioare, amfore sau amforete). Aceștora trebuie să li se adauge produsele ceramice de o calitate superioară și care eventual ar putea proveni din import. Se poate pune însă problema dacă nu cumva ceea ce socotim noi a fi ceramică romană de import nu provine din ateliere care mai produc în fosta provincie Dacia vase de tip general roman. Este vorba de amfore, ulcioare, căni, vase de provizii, străchini lucrate din pastă fină sau sgrunțuroasă, de culoare roșie.

Nu este probabilă însă o producție locală în cazul vaselor smălțuite. În acest caz, sîntem obligați să admitem importarea lor din acele centre care la această dată produc o asemenea marfă (S. Dunării sau Pannonia). Un import poate fi presupus și în cazul vaselor de sticlă, deși avem dreptul să presupunem eventuala existență a unor ateliere de sticlărie instalate în mediul „barbar“, ateliere de genul aceluia descoperit pe teritoriul U.R.S.S.¹⁹

¹⁸ Informație Al. Alexandrescu.

¹⁹ M. A. Bezborodoy and A. A. Abdurazakov, *Newly excavated glass-works in the URSS*, „Journal of glass studies“, VI, 1964, p. 64—66.

Formele ceramice tipice împrumutate din cultura Sîntana contemporană, în parte, cu cimitirul 1 de la Bratei se reduc în fond la unele varietăți de strachină (de exemplu strachina cu decor fațetat sau realizat prin impresiuni sau cu decor lustruit) și un singur pahar fragmentar decorat prin impresiune.

La aceste elemente trebuie să adăugăm caracterul provincial-roman sau dacic al uneltelor agricole și meșteșugărești, prezența exclusivă a fibulei cu piciorul întors pe dedesupt, absența fibulei germanice cu placă la cap și la picior.

Pentru datarea cimitirului dispunem de un număr destul de mare și de variat de elemente cronologice: monede, fibule, catarama, piepteni de os, vase de sticlă, mărgelile, un fragment dintr-o oglindă de bronz, o săgeată de fier de tip hunic și ceramică.

Monedele încep cu o piesă de la Constantius II Caesar (bătută spre sfârșitul anului 328 e.n.) și se încheie cu o piesă foarte greu identificabilă care ar putea fi eventual atribuită împăratului Theodosius I. Între aceste date extreme există două monede sigure — una de la Constantius II Imperator (bătută în 353) și alta de la Valens (bătută în 373). Pe baza monedelor, noi putem încadra perioada de folosire a cimitirului începînd cel mai devreme cu deceniul al patrulea al sec. IV. e.n.

Ceramica, locală sau de import, se înscrie și ea în categoria tîrzie ca tehnică, forme și decor; cățuia dacică apare și ea într-o formă extrem de degenerată. Vasele smălțuite își găsesc analogii la Intercisa²⁰ în morminte care se datează începînd cu Constantius II.

Vasele de sticlă, în principal vasele cu pereți fațetați, paharele decorate cu ove și brîu alveolar, paharele conice decorate cu caneluri orizontale și vasele decorate cu „buline“ albastre sînt și ele tîrzii. Ele datează din secolul IV e.n., dar existența unora dintre speciile amintite a putut fi urmărită în Cîmpia pannonică pînă în primele trei decenii ale secolului V. Piepteni de os cu mînerul în formă de clopot sînt și ei de dată tîrzie.

În sfîrșit, săgeata hunică ne duce în perioada de după 375 și în secolul V, fără a ne da o limită de sfîrșit mai precisă decît anul 453 e.n.

Pornind de la toate aceste elemente, singura posibilitate de a încadra din punct de vedere cronologic cimitirul este a doua jumătate a secolului IV și primul sfert al secolului V e.n.

Concluzia care se impune este că împrejurările de ordin istoric au favorizat continuitatea de viață în Transilvania după evacuarea provinciei de către Aurelian și în centre rurale situate de-a lungul unor artere principale de circulație, cum este cazul Tîrnavei Mari.

Interesant este și faptul că, în ciuda dovezilor care atestă propagarea creștinismului în sec. IV, în fosta provincie Dacia (lămpi de caracter creștin, inscripția votivă de la Biertan), comunitatea de la Bratei își păstrează tradițiile păgîne nealterate (semnificația mormîntului în formă de cruce este greu de stabilit), lucru explicabil dacă luăm în considerație data și mai ales poziția excentrică a Transilvaniei în raport cu imperiul.

Evident, se pune problema identificării așezării corespunzătoare cimitirului.

²⁰ *Intercisa II, A. Hung, XXXVI, 1957, p. 76—77.*

Se cuvine să mai adăugăm încă un fapt asupra importanței căruia nu s-a insistat suficient în literatura de specialitate, fapt care marchează legătura strînsă între fostele teritorii ale provinciei romane și zonele extracarpatice ale României, respectiv Moldova și Muntenia centrală și de est.

Ne referim la descoperirea în Moldova a unui număr mare de așezări databile în sec. V—VI e.n., cuprinse sub numele de complexul cultural Costișa-Mănoaia-Botoșana. Dan Gh. Teodor²¹ insistă asupra similitudinii dintre acest complex și complexul contemporan transilvănean Bratei-Morești. Pornind de la această similitudine, Dan Gh. Teodor ajunge la concluzia că pentru vremea în discuție se poate vorbi de o singură cultură, cu o largă arie de răspîndire, Bratei-Costișa-Botoșana. Concluzia lui Dan Teodor este de o semnificație istorică deosebită. Se poate pune chestiunea dacă constituirea acestui complex se datorește unei evoluții strict paralele în cele două provincii sau ne găsim în prezența efectului unui proces ce-și are rădăcinile în evenimentele ce se petrec în momentul evacuării Daciei. Ne gîndim la faptul că odată cu încetarea stăpînirii romane în Dacia a putut să se petreacă un dublu proces de osmoză între diferitele părți ale teritoriului țării noastre — pătrunderea dacilor liberi în provincie și revărsarea unei părți din dacii romanizați și eventual a unor coloniști în afara granițelor Daciei romane. Descoperirea unui mormînt cu groapă arsă ritual la Udești (jud. Suceava) își poate găsi eventual explicația în cadrul unui asemenea proces. Oricum, caracterul unitar al culturii materiale din Moldova, Transilvania și foarte probabil din Muntenia, în sec. V—VI e.n., nu se poate concepe fără un aport substanțial etnic și cultural al locuitorilor fostei provincii Dacia. Iar această unitate culturală constituie expresia arheologică a procesului de închegare a poporului român pe o arie ce cuprinde toate provinciile istorice românești.

²¹ Dan Gh. Teodor, *Regiunile extracarpatice ale României, în sec. V—XI e.n.*, rezumatul tezei de doctorat.